

АРХИВТІК
ҚОР

ISSN 2306-7365 (Print)
ISSN 2664-0686 (Online)
Индекс 75637
DOI prefix: 10.47526

ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТІ

HOCA AHMET YESEVI
ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ

АХМЕТ ЯСАУИ
УНИВЕРСИТЕТІ

YESEVI
ÜNİVERSİTESİ
HABARŞISI
Bilimsel Dergisi

ЯСАУИ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ
ғылыми журналы

№1(135) 2025

www.ayu.edu.kz
journals.ayu.edu.kz

Түркістан 2025

А.Н. АБДУКАЛИМОВА¹, Қ.С. ҚАЛЫБАЕВА²

¹Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің PhD докторанты
(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: aliyanurzatovna@gmail.com

²Филология ғылымдарының докторы, профессор
Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: azkal2015@bk.ru

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ НАН АТАУЛАРЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР

Аңдатпа. Бұл мақалада ағылшын және қазақ тілдерінің фразеологиялық бірліктерінің мәдени-ұлттық ерекшеліктері зерттеледі, сондай-ақ оларды салыстыру және талдау жүргізіледі. Әр мәдениеттің бірегейлігі фразеологизмдерді мұқият қарастырған кезде айқын болады, өйткені бір тілдің сөйлемшелер жиынтығы басқа тілдердегі фразеологиялық бірліктердің элементтерінен айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін. Бұл әртүрлі халықтардың менталитетін, мәдени дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын тереңірек түсіну үшін фразеологиялық бірліктерді зерттеудің маңыздылығын көрсетеді және оларды салыстыру әр елдің айрықша ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Генетикалық байланысы жоқ тілдерге қатысты фразеологиялық бірліктерді салыстырмалы зерттеу шетелдік сөйлемшелердің мағыналарын түсінуді жақсартуға ғана емес, сонымен қатар олардың ұлттық-мәдени ерекшеліктері мен өзіндік ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Мақалада қазіргі заманғы лингвомәдени зерттеулер аясында ұлттық-мәдени код арқылы фразеологиялық бірліктерді зерттеудің фразеологиялық аспектісі баяндалады, қазақ және ағылшын тілдерінің фразеологиялық бірліктерінің салыстырмалы сипаттамасы келтіріледі. Зерттеу барысында қазақ-ағылшын фразеологиялық сөздіктерінен үздіксіз іріктеу әдісімен іріктелген нан атауларына байланысты фразеологиялық бірліктер жиналды және талданды. Талдау нәтижесінде лексикалық және семантикалық деңгейлердегі ұқсастықтар да, айырмашылықтар да анықталды, бұл екі тіл мәдениетінің мәнін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: фразеологизм, идиома, фразеологиялық бірлік, қазақ және ағылшын тілі, нан атаулары.

*Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:

Абдукалимова А.Н., Қалыбаева Қ.С. Қазақ және ағылшын тіліндегі нан атауларына байланысты фразеологизмдер // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2025. – №1 (135). – Б. 174–184. <https://doi.org/10.47526/2025-1/2664-0686.154>

*Cite us correctly:

Abdikalimova A.N., Qalybaeva Q.S. Qazaq janc agylshyn tilindegi nan ataularyna bailanysty frazeologizmder [Phraseologisms Related to the Names of Bread in Kazakh and English] // Iasaui universitetinin habarshysy. – 2025. – №1 (135). – B. 174–184. <https://doi.org/10.47526/2025-1/2664-0686.154>

Мақаланың редакцияға түскен күні 06.10.2024 / қабылданған күні 30.03.2025

A.N. Abdukalimova¹, K.S. Kalybayeva²

¹PhD Doctoral Student of Abay Kazakh National Pedagogical University
(Kazakhstan, Almaty), e-mail: aliyamurzatovna@gmail.com

²Doctor of Phil.Sc. professor of Abay Kazakh National Pedagogical University
(Kazakhstan, Almaty), e-mail: azkal2015@bk.ru

Phraseologisms Related to the Names of Bread in Kazakh and English

Abstract. This article examines the cultural and national features of the phraseological units in the English and Kazakh languages, as well as their comparison and analysis. The uniqueness of each culture becomes apparent upon careful consideration of phraseology, since the set of expressions in one language may differ markedly from the elements of phraseological units in other languages. This underlines the importance of studying phraseological units for a deeper understanding of the mentality, cultural traditions, and customs of different peoples, and their comparison allows researchers to identify the distinctive features of each country. A comparative study of phraseological units in languages that do not have a genetic connection not only helps to improve the understanding of the meanings of foreign expressions but also allows scholars to identify their national and cultural characteristics and identity. The article highlights the phraseological aspect of the study of phraseological units through the national cultural code within modern linguistic and cultural studies and provides a comparative description of the phraseological units of the Kazakh and English languages. During the study, phraseological units related to the names of bread were collected and analyzed, selected by a continuous sampling method from Kazakh-English phraseological dictionaries. The analysis revealed both similarities and differences at the lexical and semantic levels, allowing for a deeper understanding of the essence of both linguistic cultures.

Keywords: phraseology, idioms, phraseological units, Kazakh and English languages, bread names.

А.Н. Абдукалимова¹, Қ.С. Қалыбаева²

¹PhD докторант Қазақстанның ұлттық педагогикалық университетінің атына
(Қазақстан, г. Алматы), e-mail: aliyamurzatovna@gmail.com

²доктор филологических наук, профессор
Қазақстанның ұлттық педагогикалық университетінің атына
(Қазақстан, г. Алматы), e-mail: azkal2015@bk.ru

Фразеологизмы связанные с названиями хлеба на казахском и английском языках

Аннотация. В данной статье исследуются культурно-национальные особенности фразеологических единиц английского и казахского языков, а также производится их сопоставление и анализ. Уникальность каждой культуры становится очевидной при внимательном рассмотрении фразеологии, так как набор выражений одного языка может заметно отличаться от элементов фразеологизмов в других языках. Это подчеркивает важность изучения фразеологических единиц для более глубокого понимания менталитета, культурных традиций и обычаев различных народов, а их сравнение позволяет выявить отличительные особенности каждой страны. Сравнительное исследование фразеологизмов, относящихся к языкам, которые не имеют генетической связи, не только способствует улучшению понимания значений иностранных выражений, но и позволяет выявить их национально-культурные особенности и самобытность. В статье освещается фразеологический аспект исследования фразеологических единиц через национально-культурный код в свете современных лингвокультурологических исследований, приводится

сравнительное описание фразеологических единиц казахского и английского языков. В ходе исследования были собраны и проанализированы фразеологизмы, связанные с названиями хлеба, отобранные методом сплошной выборки из казахско-английских фразеологических словарей. В результате анализа были выявлены как сходства, так и различия на лексическом и семантическом уровнях, что позволяет глубже понять сущность обеих языковых культур.

Ключевые слова: фразеологизм, идиома, фразеологическая единица, казахский и английский языки, названия хлеба.

Кіріспе

Әр заманда тіл адамдар арасындағы қарым-қатынас құралы ғана емес, сонымен бірге оның сөйлеушілерінің мәдени жадының сақтаушысы болды. Тілдік бірліктерде тіл мен мәдениет арасындағы байланысты көрсететін, сондай-ақ олардың өзара іс-қимылын сипаттауға мүмкіндік беретін мәдени ақпарат бар деп санаймыз. Мәдени мағыналарды тілдік белгілер арқылы беру процесі мәдени коннотация деп аталады. Мәдени категорияларға ұлттық және жалпы адамзат мәдениетіне қатысты әртүрлі стереотиптер, рәміздер, бейнелер, мифологемалар, архетиптер, рәсімдер және басқа белгілер жатады.

Сәйкесінше, әлемнің лингвистикалық бейнесі – бұл адамдардың сыртқы әлеммен қарым-қатынасының бірегейлігін түсінуге көмектесетін маңызды ұғым, өйткені ол ешқашан шындықтың тікелей көрінісі болып табылмайтын шындықты белгілі бір қабылдауды түсіреді. Бұл бейненің ерекшеліктері фразеологизмдерде айқын көрінеді. Тілдің фразеологиялық құрамы сөйлеу мінез-құлқының ерекшеліктерін және мәдени кодтар арқылы көрінетін ұлттық менталитеттің сипаттамаларын тереңірек көрсетеді. Фразеологиялық бейнелер белгілі бір ұлт әлемінің тілдік бейнесін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады.

Айта кету қажет, халықаралық байланыстар күшейіп келе жатқан қазіргі уақытта әлем тілдерінің әсері кеңінен таралуда. Этномәдени тұрақтыларды білу – қазіргі заманғы техникалық байланыс құралдарының арқасында мүмкін болатын мемлекет деңгейінде де, жеке өзара әрекеттестікте де барабар өзара түсіністікке қол жеткізудің бір жолы. Этномәдениет лингвистикалық, лингвистикалық-тарихи, социолингвистикалық және басқа зерттеулер әртүрлі ғылыми бағыттардың теориялық аспектілерін дамытуға ғана емес, сонымен қатар әртүрлі тілдер мен мәдениеттердің спикерлері арасында оң байланыс орнатуға көмектеседі [1].

Жалпы, әлемнің тілдік бейнесі адамдардың қоршаған шындық пен ерекше қарым-қатынасын түсіреді және оның ұлттық ерекшеліктері көп жағдайда фразеология арқылы көрінеді. Тілдің фразеологиялық құрамы тілдік фрагменттер мен шындық құбылыстары арасында Ассоциация құруға, сондай-ақ объектілерді бейнелі қабылдауды қалыптастыруға көмектесетін халықтың сөйлеу мінез-құлқы мен менталитетін толық түсінуге мүмкіндік береді.

Сонымен, фразеология халықтың мәдениеті мен дәстүрлерінің айнасы ретінде баға жетпес қазынаны білдіреді. Тілдерде сақталған фразеологиялық бірліктер тілдің тарихының ғана емес, сонымен бірге халықтың мәдени мұрасының дәлелі болып табылады. Сондықтан қазіргі тіл білімі лингвистикалық құбылыстар мен олардың жүйесін белсенді түрде зерттейді, өйткені фразеологиялық бірліктер ойдың мәні мен тереңдігін күрделі түрде жеткізетін ерекше бірліктер болып табылады. Олар құрылымдық тұрақтылығы, бейнесі және тиісті эпитеті арқылы идеяларды дәл тұжырымдауға көмектеседі, халық тарихын байытады және олардың тілін басқалардан ажыратады. Сонымен қатар тіл халықтың менталитетін, оның рухани ұмтылыстары мен эмоционалды тәжірибесін бейнелейтін айна рөлін атқарады. Тілдің әрбір құрамдас бөлігі – сөзжасам мен фонетикалық құрылым мен синонимияға дейін – оның сөйлеушілерінің менталитетімен тығыз байланысты. Алайда, бұл байланыс, әсіресе ғасырлар

бойы өзгеріссіз өмір сүріп келе жатқан тұрақты өрнектерде айқын көрінеді. Осылайша, когнитивті фразеологизмдерде адамның дүниетанымын қоршаған әлем туралы әмбебап және жеке білімнің жиынтығы ретінде сипаттайтын «әлемнің фразеологиялық бейнесі» ұғымы шындыққа сәйкес келмесе де біз оны қабылдаймыз. Бір жағынан, бұл идеалды психикалық құрылым – әлем туралы объективті мағыналар мен идеялардың қосындысы, екінші жағынан – фразеологиялық мағыналар арқылы көрінетін туынды тұлға.

Тілдің байлығы тұрақты тіркестерді, нақты өрнектер мен қанатты сөз тіркестерін, яғни оның фразеологизмдерін зерттеу, салыстыру және талдау арқылы ашылады. Фразеологиялық бірліктер өркениеттердің тарихи дәуірлері мен эволюциясын көрсете отырып, зерттелетін тіл елінің мәдениет әлеміне есік ашады. Осы жерде айта кету қажет, гастрономиялық компоненті бар фразеологиялық бірліктерге ерекше назар аудару керек, олар кез-келген тілдегі концептуалды тұрақтылар болып көрінеді. Ұлттық тағамдар, оның символикасы мен терминологиясы мәдениетті өткен, қазіргі және болашақ өзара әрекеттесетін, үздіксіз диалог құратын жүйе ретінде түсіндіруде шешуші рөл атқарады. Мәдениетаралық контексте бұл диалог әр түрлі тағамдарды бір халықтан екіншісіне енуін қамтиды.

Тілдің фразеологиялық құрамы ұлттық-мәдени бірегейлікті таратудың және халықты сәйкестендірудің маңызды элементі болып табылады. Ол ұлттың дүниетанымы мен табиғатын бейнелейді, сондықтан «тағам» элементі барлық тілдердің фразеологизмдерінде үнемі кездеседі. Талдау азық-түлік коды бар фразеологизмдердің айқын пішіні, мағыналары мен коннотацияларының әртүрлілігі бар екенін көрсетті. Сәйкесінше, бұл мақалада біз лингвомәдениеттану тұрғысынан «нан» сөзі бар қазақ және ағылшын фразеологизмдеріне назар аударамыз. Бұл қарастырылып отырған фразеологиялық бірліктердің бірегей мәдени ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Фразеологиялық бірліктің ішкі құрылымы әртүрлі ұлт өкілдерін сипаттауға мүмкіндік беретін белгілі бір мәдени кодты қамтиды деп санаймыз. Фразеологиялық бірліктердің мысалында біз «нан» лексемасының «тағам өнімі» деген сөзбе-сөз мағынасын қалай жоғалтатынын және фразеологизмнің семантикалық құрылымын қосымша мағынамен толтыра отырып, жаңасын қалай алатынын көрсетеміз. Бұл мәселенің өзектілігі қазіргі тіл білімінде әртүрлі тілдердегі қайталама номинация механизмдерін зерттеуге және әртүрлі тілдерде сөйлейтіндердің ауызша ойлау мен қоршаған әлемді қабылдауының ерекшеліктерін зерттеуге деген қызығушылықтың артуымен ерекшеленеді [2].

Лингвистикада көптеген ғалымдар қазақ тіліндегі фразеологиялық бірліктердің құрылымы мен мағынасына, олардың жіктелуіне және топтастырылуына байланысты мәселелермен белсенді айналысты. Мұндай ғалымдардың қатарына С. Аманжолов, Ғ. Мұсабаев, Қ. Аханов, М. Балақаев, А. Қайдар, А. Болғанбайұлы, Н. Сауранбаев, Қ. Қалыбаев, С. Сатенов, сондай-ақ Р. Сыздықов, Г. Смағұлова, Қ. Қалиұлы және Р. Авакова жатады.

Сондай-ақ, Н. Барли, А. Крикман, А. Дандес және басқа да ғалымдардың ұлттық бірегейлікке қатысты ағылшын тіліндегі жалпы тіркестер мен мақал-мәтелдерді зерттеген еңбектері назар аударарлық.

А.В. Кунин сонымен қатар ағылшын тілінің фразеологиялық бірліктерін зерттеуге айтарлықтай үлес қосты және «Қазіргі ағылшын тілінің фразеологизмі» және «Ағылшын-орыс фразеологиялық сөздігі» сияқты жұмыстардың авторы. 2010 жылы Ө. Кеңесбаеваның редакциясымен «Ағылшын-қазақ фразеологиялық сөздігі» жарық көрді, онда қазақ тіліне аударылған 5000-нан астам ағылшын фразеологиялық бірліктері, сондай-ақ олардың шығу тегі мен тарихы туралы анықтамалық материалдар бар.

Кейбір зерттеушілер қазақ және ағылшын тілдеріндегі фразеологизмдерге назар аударды. Мысалы, Т. Мықтыбаева «Қазақ және ағылшын тілдеріндегі анималистік

фразеологиялық бірліктердің коннотативті семантикасы», Ш. Арғынғазин «Ағылшын және қазақ тілдеріндегі етістік фразеологиялық бірліктердің лексикалық-семантикалық табиғаты», сондай-ақ Б. Жүсіпов «Ағылшын және қазақ мақал-мәтелдерінің этнолингвистикалық сипатында» осы тілдердің фразеологиялық бірліктерінің ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан ажыратады. А. Әлжанова, М. Жамбылқызы және С. Айтқазықызы сияқты жас ғалымдардың жұмыстары қазақ және ағылшын тілдерінің фразеологиясының өзекті мәселелерін олардың фразеологиясын салыстырмалы талдауға баса назар аудара отырып зерттейді [3].

Зерттеу әдістері мен материалдар

Мақалада жалпы ғылыми әдістер мен тәсілдер қолданылады. Тақырыпты толық ашу үшін осы мақаланы зерттеу кезінде теориялық және эмпирикалық әдістер қолданылды. Жұмыста зерттеудің келесі әдістері қолданылды: фразеологиялық бірліктерді зерттеуге әсер ететін ғылыми әдебиеттерді талдау түріндегі мәтінді талдау. Сондай-ақ, қазақ және ағылшын тілдеріндегі нан атауларымен байланысты фразеологиялық бірліктерді салыстырмалы талдау. Материал келесі зерттеу әдістерінің топтары арқылы жиналды: талдау, салыстыру, бақылау, модельдеу әдісі, үздіксіз іріктеу әдісі. Модельдеу әдісін қолдана отырып, нан атаулары бар фразеологиялық бірліктердің негізгі сипаттамалары ұсынылды. Зерттеу барысында қазақ-ағылшын фразеологиялық сөздіктерінен үздіксіз іріктеу әдісімен іріктелген нан атауларына байланысты фразеологиялық бірліктер жиналды және талданды. Талдау нәтижесінде лексикалық және семантикалық деңгейлердегі ұқсастықтар да айырмашылықтар да анықталды, бұл екі тіл мәдениетінің мәнін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Зерттеу материалы лингвистердің мақалалары мен еңбектері, оқулықтар, әдістемелік құралдар, диссертациялар болды. Зерттеу тәсілі фразеологизмдерді зерттеуге қатысты қазіргі зерттеулер мен тәжірибелер туралы мәліметтер беретін әдебиеттерді шолуға негізделген. Ол үшін келесі мәліметтер базасы пайдаланылды: Google Scholar (scholar.google.com), ResearchGate (researchgate.net). Зерттеуге рецензиялау критерийлеріне сәйкес келетін 11 дереккөз енгізілді. Материал осы зерттеу үшін қазақ және ағылшын фразеологизмдер іріктеліп, беделді қазақ және ағылшын тілдеріндегі фразеологиялық сөздіктер негіз болды.

Мақаланы жазу барысында жинау, салыстыру, талдау, жалпылау және қорытындылау әдістері белсенді қолданылды. Фразеологиялық бірліктер семантикалық, лингвистикалық және мәдени тұрғыдан зерттелді. Фразеологизммен айналысатын зерттеушілердің еңбектерін талдау негізінде негізделген тұжырымдар жасалды. Зерттеу нәтижелері әр халықтың жеке қасиеттерін көрсететін фразеологиялық бірліктердің ұлттық білім мен мәдениетке байланысын анықтауға көмектеседі.

Талдау мен нәтижелер

Лингвомәдениеттанудың негізгі ұғымдарының бірі – бұл «шындықты да, идеалды да бейнелейтін және ана тілінде сөйлейтіндердің ұлттық жадында ауызша белгілер түрінде сақталатын ұжымдық сана бірлігі». Тұжырымдамаларды зерттеу лингвомәдениеттанудағы негізгі зерттеу нысаны болып табылатын әлемнің тілдік бейнесін қайта құруға бағытталған. Тіл арқылы қалыптасатын әлемнің тілдік бейнесі белгілі бір халықтың мәдениетімен тығыз байланысты және бұл өз кезегінде осы мәдениетке тән негізгі ұғымдарды анықтайды. Осы ретте, фразеологиялық бірліктер әр тілдің фразеологиялық жүйесінің ерекше сипаты мен ұлттық ерекшелігінің жарқын көрінісі [4].

Фразеологизмдер – бұл функционалды және семантикалық тұрғыдан бөлінбейтін бірліктер, олар сөйлеуде ерікті түрде жасалмайды, бірақ дайын құрылымдар ретінде қолданылады. Бұл бірліктердің лексикалық элементтері тұрақты және өзгермейді: олардың мәндері компоненттердің мәндерінен алынбайды және олардың лексикалық бөліктерін ауыстыру мүмкін емес. Фразеологизмнің ғылыми пән ретінде дамуына кедергі келтіретін

мәселелердің бірі – терминологияның шатасуы. Лингвистика саласындағы бірыңғай анықтамалардың болмауы көптеген терминдердің пайда болуына әкеледі, олардың көпшілігі синоним болып табылады немесе тіпті олардың дәлсіздігіне байланысты терминдер ретінде белгісіз. Фразеологиялық бірліктер, кейде тұтас сөйлемдер ретінде қабылдануы мүмкін байланысты сөйлеу құрылымдары ретінде толық және ішінара өзгертін мағынаға ие.

Қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде құрылымы жағынан ұқсас көптеген фразеологиялық бірліктер бар. Мұндай өрнектер бейнелерге ұқсастығы мен қайта ойластырылған қабылдауының арқасында тілді түсінуді терендетуге және мәдени нюанстарды шығаруға көмектеседі. Фразеологиялық бірліктерді зерттеу әртүрлі халықтардың мәдениеті мен өмірі туралы білімді едәуір байытады, сонымен қатар шет тілін тиімді меңгеруге ықпал етеді. Айта кету керек, кез-келген шет тілін үйрену кезінде осы тілге жататын халықтың мәдени ерекшеліктерін ескеру өте маңызды. Мәдениетті білу мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын дамытуға және біртұтас саяси-мәдени кеңістікті қалыптастыруға ықпал етеді. Мәдениетаралық диалогқа қатысу қабілеті тек шет тіліндегі қарым-қатынас дағдыларын ғана емес, сонымен қатар басқа халықтың өмір салты мен дәстүрлерін, ұлттық тағамдарын түсіну және қабылдау қабілетін білдіреді. Адамның тілі мен болмысы бір-бірімен тығыз байланысты. Халықты қоршап тұрған шындық оның ұлттық санасында үнемі көрініс табады және тіл арқылы келесі ұрпаққа беріледі [5].

Ағылшын тіліндегі идиомалар белгілі сөз таптарымен тығыз байланысып келеді. Мысалы, олар есімдермен, сын есімдермен, етістіктермен және демеуліктермен қатар қолданылатын тұрақты сөз тіркестері ретінде кездеседі. Сын есімдермен тіркесетін фразеологизмдер, әдетте, екі немесе үш сөзден тұрады. Мысалы, «light-fingered» деген идиома ұрлыққа жақын, яғни қолының сұғанағы бар адамды сипаттайды. Ағылшын тіліндегі тұрақты сөз тіркестері фразеологиялық бірліктер (motivated) және фразеологиялық тұтастықтар (non-motivated) деп екі топқа бөлінеді. Фразеологиялық бірліктер өздерінің мағынасын түсінуге мүмкіндік береді. Олардың қатарында мақал-мәтелдер де бар:

«All bread is not baked in one oven» - Бес саусақ бірдей емес.

«Everything comes to him who waits» - Сабыр түбі сары алтын.

«Everybody's business is nobody's business» - Қойшы көп болса, қой арам өлер.

Ал фразеологиялық тұтастықтардың мағынасы тұрақты және олардың жеке тұрғандағы мағынасы мен жалпы білдіретін мағынасы сәйкес келмейді. Мысалдары төмендегі 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте – Ағылшын тіліндегі фразеологиялардың қазақ тіліне аудармасы

Фразеологизм	Аудармасы
to keep oneself in hand	өзін-өзі қолға алу
to sit on one's hands	қол қусырып отыру
not to do a hands's turn	қолының ұшын қимылдатпау
not to move a finger	уақытты босқа өткізу
to kill time	бір оқпен екі қоян ату
to kill two rabbits with one stone	қолын бір-ақ сілтеу
to give up all of it	бір нәрсеге көз жұма қарау
to keep the eyes shut	

Фразеологиялық тізбектер мағынасы жағынан құрамындағы сөздердің мағынасына байланысып, тіркесу тұрғысынан орныққан сөз тіркестері болып табылады. Тілде сөздердің тіркесу қабілеті әр түрлі: кейбір сөздер кез келген сөзбен тіркесуге икемді болса, енді бірі тек белгілі сөздермен ғана қолданылады. Тұрақты сөз тіркестері құрамындағы элементтермен ғана құралады, яғни барлық сөздер кез келген фразеологиялық тіркестерді жасай алмайды.

Мысалы: *бота көз, қоян жүрек, тоң мойын, жел аяқ*, ал ағылшын тілінде: *white crow, a bosom friend*.

Фразеологиялық тізбектің құрамындағы ерікті мағынадағы сөздер әр түрлі сөздермен тіркесуге қабілетті, ал фразеологиялық туынды мағынадағы сөздер көбінесе бір-екі сөзбен шектеледі. Мысалы, *көк бет, қысыр көз* деген фразеологиялық тізбектің құрамындағы *бет* сөзі жалпы мағынада көптеген сөздермен, ал *көк* сөзі тек *бет* сөзімен немесе *көз қысыр* сөзімен ғана тіркеседі. Фразеологиялық тізбектің сыңарларының бастапқы мағынасы айқын болуы мүмкін, бірақ олар кең мағынада сезілмеуі ықтимал. Мысалы: *көз ұшында, көз жеткізбесте, көзін тырнап ашқалы, көзі тірісінде* [6].

Жұмыстың тақырыбына сәйкес, осы мақалада біз қазақ және ағылшын мәдениеті әлемінің тілдік бейнелерінде «*тағам*» тұжырымдамасымен байланысты ассоциацияларды көрсететін белгілі бір идеялар кешенін анықтауға мүмкіндік беретін гастрономиялық терминдерді қамтитын фразеологиялық бірліктерге талдау жүргіземіз. Лингвомәдениеттану тұрғысынан фразеологиялық бірліктердің мағыналарының символдық компонентіне назар аудару керек. Мұнда көбінесе *нан, сүт және май* атауларымен байланысты лексемалар кездеседі. Бұл жұмыста біз нанмен байланысты атауларды зерттейміз [7].

«*Нан*» сөзін қамтитын фразеологиялық бірліктерді зерттеу олардың тілдік мағынасында айырмашылықтар ғана емес, сонымен қатар олардың символизмінде де өзгеретінін көрсетеді. Қазақ тілінде *нан* символдық мағыналардың бай спектріне ие. Төменде толығырақ қарастырайық.

Қонақжайлылықтың символы. «*Нанмен, тұзбен қарсы алады*» (қонақты *нанмен, тұзбен* қарсы алу) сияқты фразеологиялық бірліктер «құрметті қонақтарды жылы қарсы алу» дегенді білдіреді. «*Нан-тұзды ұмыту/ұмыту*» бір кездері мейірімділік пен қонақжайлылықты пайдаланғандарға ризашылық білдірмейтінін көрсетеді. Бұл тұрғыда *нан мен тұз* қонақтарға құрмет пен қамқорлықты білдіреді. Ағылшын тілінде ұқсас мағыналар байқалмайды.

Достық символы. «*Нан-тұзды жүргізу*» сияқты тіркестер «достық қарым-қатынаста» және «*нан-тұзды бөлісу*» тығыз достықты білдіреді. Метонимиялық тасымалдау *нан мен тұзды берік достық* байланыстардың символына айналдырады, бірақ ағылшын тілінде бұл мағына жоқ [8].

Руханияттың символы. «Біздің күнделікті нанымыз» фразеологизмі *нанның* рухани құндылық ретіндегі маңыздылығын көрсететін рухани дәйексөз болып табылады. *Нанды* рухани құндылық ретінде символдық түсіну әртүрлі этностарға тән, бұл тілдік механизмдер мен дүниетанымның ұқсастығын көрсетеді. Сонымен, ағылшын тілінде «*by bread and salt!*» - «Құдайға ант етемін!», қазақ тілінде бұл «*нан ұрсын*» - ант беремін деген сөзге сәйкес.

Материалдың символы. «Адам жалғыз *нанмен* тірі емес» сияқты фразеологиялық бірліктер адамдар тек материалдық емес, рухани қажеттіліктерге де қамқорлық жасауы керек екенін атап көрсетеді. Ағылшын тілінде ұқсас тіркестер материалдық қамтамасыз ету туралы айтады, мысалы, «*to know on which side on 's bread is buttered*». Қазақ тілінде *нан да материалдық* мағынаны білдіруі мүмкін. Мысалы, «*нанын тауып жеу*», «*жұмыс ауыр болса да, нан тәтті*».

Негізгі тағамның символы. Фразеологиялық бірліктер «*ас атасы – нан*» және «*нан – Құдайдың сыйы*» ретінде *нанның* негізгі тағам ретінде басымдылығына назар аударады. Ағылшын тілінде бұл мағына «*bread and cheese*», «*bread and water*» - қарапайым, аз тамақ, «*loafs and fishes*» - жер игіліктері аясында жүзеге асырылады.

Күнкөріс символы. «*Біреудің нанын жеу*» сияқты фразеологиялық бірліктер басқалардың есебінен өмір сүруді көрсетеді, ал «*нан табу*» жұмыс жасап, күнін көруді білдіреді. Ағылшын тілінде «*to make on 's bread*» сияқты ұқсас тіркестер де жиі кездеседі [9].

Осылайша, гастрономиялық терминдермен фразеологиялық бірліктерді зерттеу гастрономияның символдық мағыналар мен мәдени көріністерді қалай қалыптастыратынын көрсете отырып, мәдениет пен тіл арасындағы күрделі байланыстарды жарықтандыруға мүмкіндік береді [10].

Жоғарыда келтірілген фразеологизмдерге қосымша тағы да бірнеше қазақ және ағылшын тіліндегі нан атаулары бар фразеологизмдерді қарастырамыз.

Қазақ тіліндегі *нан* атаулары бар фразеологизмдер және олардың түсіндірмесі 2-кестеде көрсетілген.

2-кесте – Қазақ тіліндегі нан атаулары бар фразеологизмдер

№	Фразеологизм	Түсіндірмесі
1	Наңдай илеу	қалай болса солай қорлау, билеп-төстеу.
2	Наны таусылу	көретін күні, тататын дәмі таусылу, өлетін халіне жету.
3	Нанын тауып жеу	жанын бағу, күнін көру, өз тіршілігімен жанын сақтау.
4	Кеудесіне нан пісті	«Буына нан піскендей болып, жігін бөлектеп, Шалқан кеп тұра қалды». Дандайсу, менсінбеу
5	Нан атсын (ұрсын)	ант беру

Көріп тұрғанымыздай, қазақ тіліндегі нан атаулары бар фразеологизмдер көп емес, дегенмен олардың басым көпшілігі тәрбие, қонақжайлылық, еңбек, іс-әрекет, материалдық және рухани сипатта негізделген.

Төменде ағылшын тілінде нан атаулары бар фразеологизмдерді қарастырамыз (3-кесте).

3-кесте – Ағылшын тіліндегі нан атаулары бар фразеологизмдер

№	Фразеологизм	Түсіндірмесі / Аудармасы
1	earn one's daily bread	күн-көріс (табысын) табу
2	bread and butter	табыс
3	bread-and-butter letter	сапардан, қонаққа барғаннан кейін жіберілген алғыс хат
4	bread and water	аз ғана тағам
5	greatest thing since sliced bread	керемет (сөзбе-сөз «кесілген наннан кейінгі ең жақсы нәрсе»)
6	half a loaf is better than none	жоқтан гөрі аз жақсы
7	half-baked	жеткіліксіз ойластырылған, нашар дайындалған (сөзбе-сөз жартылай пісірілген)
8	know which side one's bread is buttered	пайдасы неде екенін білу (сөзбе-сөз «нанның қай жағы май жағылғанын білу»)
9	break bread with smb.	тамақты біреумен бөлісу
10	cast one's bread upon the waters	сыйақы күтпестен жақсы әрекет ету (сөзбе-сөз «нанды суға лақтыру»)
11	bread and circuses	нан және көрініс
12	white-bread	іш пыстыратын, күнделікті
13	Breadwinner	асыраушы, табыс табушы; отбасының негізгі кірісін қамтамасыз ететін адам
14	bring home the bacon	өмір сүруіне табыс табу, отбасын асырау
15	take the bread out of someone's mouth	нанды біреуден тартып алу; біреуді нан, күнкөрістен айыру
16	on the breadline	ауыр материалдық жағдайда, кедейлік шегінде, кедейлік шегінен тыс
17	the best thing since sliced bread	ең жақсы; ең жақсы болуы мүмкін; ең жақсы, ең жақсы нәрсе, ең жақсы нұсқа

Аталған фразеологизмдердің сөйлемде қолдану мысалдарын қарастырайық:
«*You are mature enough. It's time for you to earn your own daily bread*» – Сен жеткілікті есейдің, енді күнкөрісінді өзін таба аласың.

«*Jesus was not once reproached for breaking bread with sinners*» – Иса күнәкарлармен бірге тамақ ішкені үшін бірнеше рет сөгіс алды.

«*Paul can't miss even a day of work. That's his bread and butter*» – Пол бір жұмыс күнін жібере алмайды, өйткені бұл оның негізгі кірісі.

«*It's a story about middle America where white-bread people live their white-bread lives*» – Бұл оқиға Америкадағы орта таптың өкілдері туралы: жалықтырғыш (іш пыстыратын) адамдар күнделікті өмірлерін осылай өткізеді.

«*My children think their new kitten is the greatest thing since sliced bread*» – Менің балаларым жаңа мысықтарын керемет деп санайды.

Келтірілген ағылшын тіліндегі *нан* атаулары бар фразеологизмдерді талдайтын болсақ, ағылшын тілінде фразеологизмдердің жиі қолданылуын байқай аламыз. Айта кеткен жөн, ағылшын тіліндегі фразеологизмдер көбінесе материалдық символда жиі кездеседі. Демек, қазақ және ағылшын тілдеріндегі фразеологизмдердің басты айырмашылығы мынада: қазақ тілінде фразеологизмдердің басым көпшілігі тәрбие, іс-әрекет, қонақжайлылық, рухани сипатта болса, ағылшын тілінде көбіне материалдық символда кездеседі. Алайда, фразеологизмдерді талдау барысында, біз екі тілде де ұқсас фразеологизмдердің кездесетінін байқай аламыз. Сонымен, қай тілде немесе елде болмасын *нан* атаулары бар фразеологизмдер көп кездеседі, бірақ бұл фразеологизмдердің бір-біріне ұқсастық пен айырмашылықтары да болады.

Қорыта келе, фразеологизмнің символдық мағыналарын зерттеу әртүрлі халықтардың ұлттық және мәдени ерекшеліктері туралы маңызды ақпарат береді. Әр түрлі мәдениеттердегі бір элементтің символдық мәні белгілі бір этностың дүниетанымының ерекше ерекшеліктеріне байланысты сәйкес келуі де, өзгеруі де мүмкін [11].

Қорытынды

Фразеологизмдер – әр ұлттың асыл қазынасы және олардың сақталуы халықтың өткенінен хабар береді. Бүгінде халықаралық және тіларалық қатынастар дамыған заманда, шет тілін ана тілімізбен салыстыра зерттеу тіл білімінің түрлі салалары үшін үлкен маңызға ие. Сонымен қатар, қазіргі жағдайда қазақ фразеологиясының өзекті міндеттерінің бірі фразеологиялық бірліктердің барлық құрылымдық-семантикалық категорияларын, оның ішінде етістік-атаулы, үстеу және адъективтік бірліктерді егжей-тегжейлі зерттеу болып табылады. Тандалған типтің сипаттамаларын анықтау және жүйелеу, сондай-ақ олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтай отырып, қазақ және ағылшын тілдеріндегі фразеологиялық құрылымдардың ерекшеліктерін сипаттау қажет. Сонымен, бұл зерттеудің маңыздылығы – теориялық және практикалық маңызы бар зерттелетін тілдердің фразеологиялық бірліктерін қалыптастырудың негізгі әдістері мен семантикалық қасиеттерін қарастырады.

«Нан» сөзі бар қазақ және ағылшын тілдеріндегі фразеологизмдерді салыстырмалы-лингвистикалық талдау нәтижесінде қандай да бір жалпы белгілер анықталды. Атап айтқанда, барлық екі мәдениетте «*нан*» материалдық және рухани тағамды, тіршілік көздерін және рухани байыту идеяларын бейнелейді. Осылайша, *нан* тек физикалық өнім ретінде ғана емес, сонымен қатар табыс пен материалдық байлықтың символы ретінде де әрекет етеді. Алайда, салыстырмалы талдау белгілі бір сәйкессіздіктерді де анықтады. Бұл негізінен ағылшын фразеологизмдерінде байқалады. Ағылшын фразеологиялық бірліктері неғұрлым күрделі, қысқа сөздер терең мағынаны анықтай алады және мағынасы да өзгеше болып келеді.

Талданған мысалдар, яғни бейнелі және тура мазмұнды салыстыру жаңа мәдени мәнді мағыналарды ашатынын көрсетеді. Жүргізілген талдау «нан» компоненті бар фразеологизмдер адам білімін берудің жоғары тиімді құралы ретінде қызмет ететіндігін және әр түрлі тілдерге тән әмбебап тұжырымдамаларды да, тілдік өрнектерде жазылған әр халықтың бірегей тәжірибесі мен жинақталған білімін қалыптастыратын ерекше ұлттық тұжырымдамаларды да білдіретіндігін көрсетеді. Осылайша, фразеологиялық бейне ұлттық ерекшеліктің негізгі «қамқоршысы» рөлін атқарады. Тілдік бірліктердің семантикасындағы ұлттық ерекшеліктер белгілі бір халықтың мәдениетімен, менталитетімен және тарихымен анықталады.

Қорытындылай келе, тіл қоғамдық өмірдің барлық аспектілерін қамтитынын, сөздерді және олардың мағыналарын зерттеу әртүрлі лингвистикалық мәселелерді терең талдауға мүмкіндік беретінін атап өткен жөн. Әр түрлі тұжырымдамаларға қатысты фразеологиялық бірліктерді сипаттау және салыстырмалы талдау тілдік мәселелерді терең түсінудің қажетті шарты болып табылады және әртүрлі халықтардың менталитеті мен мәдени ерекшеліктерін жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Фразеологиялық бірліктерді семантика және лингвомәдениеттану тұрғысынан кешенді зерттеу ұлттық мәдениеттердің ерекшелігін түсінуге ықпал ететін маңызды және өзекті тәсілді білдіреді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Шингарева М.Ю., Нарожная В.Д., Кожухметова С.Н. Русские и казахские фразеологические обороты с колористическим компонентом: этно-лингвокультурологический аспект изучения // Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана, серия «Филологические науки». – 2022. – №3 (66). – С. 201–220.
2. Kaskova M.E., Ustinova O.V., Bolshakova E.K. Phraseological Units with the Word “Bread” in Russian, French and Italian Linguocultures // RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics. – 2020. – №11(2). – P. 319–329.
3. Kurmangali F., Mamayeva G., Bayymbetova A. The national code national cultural connotation of regular expressions and national code in Kazakh and English languages // Bulletin of the Eurasian humanitarian institute. – 2024. – №1. – P. 67–79.
4. Муратова А.Б. Общность фразеологических оборотов казахского, русского и английского языков // «Шет тілді білім беру: тәжірибе, мәселелер, жаңашылдығы» атты институтішілік студенттердің ғылыми конференциясының материалдары. – Арқалық: АрқМПИ, 2017. – Б. 190–195.
5. Жамбылқызы М. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі фразеологиялық бірліктерді зерттеу тарихы // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. – 2016. – №3. – Б. 155–160.
6. Shelia M. Lexico-semantic aspect of linguoculturological concepts “bread” and “wine” in the georgian and english phraseological units // WEST-EAST. – 2019. – Vol 2/1, №1. – P. 53–58. <https://doi.org/10.33739/2587-5434-2019-2-53-58>
7. Атабаева М., Булекбаева Л., Жилкибаева А. Ш. Сарыбаев аймақтық лексикадағы тағам атауларының лексика-семантикалық ерекшеліктері жайында // Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы, Филология ғылымдары сериясы. – 2020. – №2 (72). – Б. 137–143.
8. Жунусова М., Кельдибаева А. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі мәнерлі сөздердің жалпы сипаты // Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің хабаршысы, Филология сериясы. – 2017. – №2. – Б. 34–38.
9. Dedej M. Several Ethnological Meanings Reflected to Adjectival Phraseological Units // US-China Education Review. – 2014. – Vol. 4. – №11. – P. 846–852.
10. Марушкина Н.С. «Гастрономические» фразеологические единицы как средство формирования концепта еда // Преподаватель XXI век. – 2012. – Т. 2. – №2. – С. 359–362.
11. Toska T. The Phraseological Unit as an Expression of Experience: The Case of the Words “Baltė” (Mud) and “Bukė” (Bread) // ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies. – 2015. – №4. – P. 108–111.

REFERENCES

1. Shingareva M.Iu., Narojnaia V.D., Kojahmetova S.N. Russkie i kazahskie frazeologicheskie oboroty s koloristicheskim komponentom: etno-lingvokulturologicheskiy aspekt izucheniya [Russian and Kazakh phraseological phrases with a coloristic component: ethno-linguistic and cultural aspect of the study] // Izvestia KazUMOimla imeni Abylai hana, seria «Filologicheskie nauki». – 2022. – №3 (66). – S. 201–220. [in Russian]
2. Kaskova M.E., Ustinova O.V., Bolshakova E.K. Phraseological Units with the Word “Bread” in Russian, French and Italian Linguocultures // RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics. – 2020. – №11(2). – R. 319–329.
3. Kumangali F., Mamayeva G., Bayymbetova A. The national code national cultural connotation of regular expressions and national code in Kazakh and English languages // Bulletin of the Eurasian humanitarian institute. – 2024. – №1. – P. 67–79.
4. Muratova A.B. Obshnost frazeologicheskikh oborotov kazahskogo, russkogo i angliyskogo iazykov [Common phraseological phrases of Kazakh, Russian and English languages] // «Shet tildi bilim beru tajiribe, maseleler, janashyldygy» atty institutishilik studentterdin gylymi konferenciasynyn materialdary. – Arqalyq: ArqMPI, 2017. – B. 190–195. [in Russian]
5. Jambylqyzy M. Qazaq jane agylshyn tilderindegi frazeologialyq birlikterdi zertteu tarihy [History of the study of phraseological units in the Kazakh and English languages] // QazUU Habarshysy. Filologia seriasy. – 2016. – №3. – B. 155–160. [in Kazakh]
6. Shelia M. Lexico-semantic aspect of linguoculturological concepts “bread” and “wine” in the georgian and english phraseological units // WEST-EAST. – 2019. – Vol 2/1, №1. – P. 53–58. <https://doi.org/10.33739/2587-5434-2019-2-53-58>
7. Atabaeva M., Bulekbaeva L., Jilkibaeva A. Sh. Sarybaev aimaqyq leksikadagy tagam ataularynyn leksika-semantikalyq erekshelikteri jaiynda [Sh. Sarybayev about lexical and semantic features of food names in regional vocabulary] // Abai atyndagy QazUPU habarshysy, Filologia gylymdary seriasy. – 2020. – №2 (72). – B. 137–143. [in Kazakh]
8. Junusova M., Keldibaeva A. Qazaq jane agylshyn tilderindegi manerli sozderdin jalpy sipaty [General characteristics of expressive words in Kazakh and English] // Al-Farabi atyndagy Qazaq Ul'tyq universitetinin habarshysy, Filologia seriasy. – 2017. – №2. – B. 34–38. [in Kazakh]
9. Dedej M. Several Ethnological Meanings Reflected to Adjectival Phraseological Units // US-China Education Review. – 2014. – Vol. 4. – №11. – P. 846–852.
10. Marushkina N.S. «Gastronomicheskie» frazeologicheskie edinicy kak sredstvo formirovaniya koncepta eda [“Gastronomic” phraseological units as a means of forming the concept of food] // Prepodavatel XXI vek. – 2012. – T. 2. – №2. – S. 359–362. [in Russian]
11. Toska T. The Phraseological Unit as an Expression of Experience: The Case of the Words “Baltē” (Mud) and “Bukē” (Bread) // ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies. – 2015. – №4. – P. 108–111.